

KORUNK TÁRSADALOMSZEMLÉLETE REGÉNYIRODALMUNKBAN.

AMBRUS Zoltán regényírói működésével kezdődött meg irodalmunkban a regénynek, mint «műfajnak» új őrségváltása. Ambrus azonban nemcsak francia mesterei alapján ültette át magyar talajra a modern regénynek ezt a gyökérszálaival még a lélektanira visszamenő típusát, hanem már ő is megneemesítette és sajátosan magyarrá tette azt. Ambrus életműve ennek az új iránynak volt a legtisztább, eszményi képviselője. Nála egy bizonyos társadalmi réteg vagy osztály bemutatása mondhatnám, hogy már «öncélulvá» lett és tervszerű tudatossággal törekedett ezeknek az osztálytagozódásoknak és különbségeknek az értékesítésére. Gondoljunk csak két legolvasottabb regényének, az *Őszi napsugárnak* és a *Berzsenyi dinasztíának* éppen az ellentétességéből eredő problématikájára. Abban az iparosság elvi ellentétét mutatta be a fölcseperedő középosztállyal szemben, emebben pedig, irodalmunk legsikerültebb szatirájában, a kultúrsznob zsidóság fölkapaszkodottságára és éppen ezért minden osztályon felüli izoláltságára vetítette kitűnő és találó megfigyelésének reflektorfényét.

A társadalmi élet különböző elszigetelődését és az osztályok közötti surlódásokat, vagy azokat a belülről robbanó dinamikus erőket, melyeket éppen ezek a nagy ellentéteségek hoztak fölszínre, egyetlen egy költői műfaj sem mutatta be jellemzőbben, mint a regény.

Ambrus kezdeményének jóideig nem akadt ilyen határozottságú és művészetű folytatója. Mások is keresték a kivezető utat a pszichológizmusból, de vagy határozottságuk nem állott tehetségük szolgálatában, vagy társadalomlátó szemük bizonyult az «aktuális» jelenségek befogadására alkalmatlannak. A századvég irodalmában, mert hiszen ide vezetnek vissza a modern magyar regény kialakulásának a szálai, Herczeg Ferenc az egyetlen forma-újító. Biztos életszemlélete az egyéniben mindig tudott társadalommozgató eseményeket is szimbolizálni. Így *Simon Zsuzsája*, vagy *Szabolcs házassága* egy kirobbanni akaró korszak viharos harcaira is tudott fényt vetíteni. A különböző vidékek belső, lelki ellentétességét mutatta be jellemző erővel Tormay Cécile *Emberek a kövek között* c. regényében. Ebbe a Karsztok kopár világában lepörgő történetbe helyezett el egy alföldi magyar paraszt fiút, aki nyugodt temperamentumával akaratlanul keríti hatalmába és kergeti pusztulásba a kövek között égő «vadvirágot». A modern társadalmi regény megindulását tehát, amint ebből a két példából is látjuk, nem kell túl messzire keresni s a francia szalonok kényeskedő világából indítani el kissé merész és indokolatlan lenne. Juth Zsigmond torzóban maradt társadalom-rajza még nem elég egységes ahhoz, hogy ilyen messzire kelljen modern regényünk megindulását vinni. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha akár Ambrus, akár Herczeg vagy Tormay művéből vonva el, azt tipikusan a magyar élet függvényének és kitermelődésének tartjuk. Különben is a kiegyezés és a századforduló irodalmi életében az írótipusok még nagyon egy oldalra, pusztán a középosztályra voltak korlátozva. Ezért is meg kell elégednünk az

ezek szemszögéből látott és fölfogott társadalomszemlélettel. Ezek az írók eleve meghatározottan egy «kaszt» lelkeségét hozták magukkal és ennek a világnak voltak a művészei. Nem volt alkalmuk a más osztályok világnézeti kialakulásának, válságainak vagy politikai forrongásainak mélyére nézni, megmaradtak mindig azon a fokon, melyet eléjük szabott születésük vagy pályájuk. Így például a népnek, a munkásságnak nem voltak meg a maguk köréből kiemelkedő ábrázolói s a századvég körüli zsidóságnak is csak egy olyan kisebb tehetségű festője akadt, mint Bródy Sándor.

A századforduló azonban új neveket, új színeket és kivételesen egy-egy új tehetséget is hozott magával. És itt elsősorban «paraszt-klasszicizmusunk» kiemelkedő művészet kell megemlíteni: Móricz Zsigmondot. Kétségtelen az is, hogy az ő társadalomszemlélete más ideológia alapján áll, mint a Herczegé vagy akár a Tormayé, de kétségtelen az is, hogy Móricz, akit mindig mint az «egészség forradalmárát» emlegettek, más utakon kereste az osztályok bemutatásának megoldását. Míg említett regényíró elődei és még mások is főleg az impassibilité beállításban látták azt a művészi normát, amelynek alapján körüket műveikben érzékeltethették, addig a XX. század forma-újítóját bizonyos subjektív erőteljesség vezérelte. Nem igyekezett egy mindenáron való objektivitás látszatára és nem is akarta megőrizni állásfoglalásának nyugalmat, hanem forrongó vehemenciával újított témában, formában és világnézetben egyaránt. Móricz főleg a magyar paraszt és kisvárosi társadalmának vetületi-beállítására törekedett és az osztálytagozódás ellentétességét határozott jegyekkel rajzolta meg. Egész pályája is ennek a társadalmi rétegnek a közvetlen ismeretéből, megfigyeléséből ered. De nála is, mint a zenei népiességben Bartóknál, a közvetlen szemlélet biztonsága mellett bizonyos alkotási nyugalom-nélküliséget lehet megállapítani. Bartók a cigányzenéből vonta el «elméletét» és Móricz is magához a népi rétegekhez fordult és ott, azok körében fedezett föl minden szépséget, amely munkásságában végeredményben olyan összhangosan egybe tartozik. Újabban városregényeiben egy modern városnézetet realizálásával is kísérletezett, de ezt a budapesti tárgyú *Az asszony beleszólt*-ban nem sikerült kedvezően megoldani.

Ahogy Móricz elődeit a fin du siècle sötétlenlátó prózairodalmában, egy Tolnai Lajos vagy Petelei István művében kell keressük, úgy ennek az iránynak a folytatóit is könnyen fölfedezhetjük a népies-klasszicizmus többi regényírójában. Ezek közül Kodolányi János parasztregegy-kompozíciója indult nagyobb ígérettel, de mint minden írása ennek a tehetséges írónak, úgy nagy műve is a befejezetlen torzók sorsára jutott. Társadalomlátása sem olyan epikus eredetű, mint mesteréé, Móriczé és az osztályok közötti ellentétet szemléllő alkotóereje is inkább zavaros szólásokban merül ki, mintsem a helyzet tisztánlátásában mélyülne el. Osztálygyűlölete okozta azt is, hogy legegységesebb művében, a *Futótűz*ben, ebben a zolai mintára elgondolt és *Rougon-Macquart*-nak tervezett ciklusában is csak a bevezető kötetig tudott eljutni. Komor életszemlélete megölte benne a vérbeli elbeszélő legnagyobb adományát: az epikus nyugalmat. Csak az ellentéteket látja meg, de ahhoz sem elég ereje, sem elég tehetsége nem volt, hogy művében mint egységes keresztmetszetben a mai magyar paraszttársadalom képét adta volna. Úgyanaz a kiábrándult világfölfogás teszi ellenszenvessé a Móricztól fölfedezett földműves regényíró, Szabó Pál munkáit: így különösen a falusi református paplakokba elvezető *Papok, vásárnapok* regényét. Nincs a mai magyar társadalmi regénynek döbbenetesebb, de hazugabb rajza,

mint ez az egyszerű emberi lélekben fakadt «műalkotás». Olyan valótlan naturalizmussal, az életnek olyan vad képeivel terheltén mutatja be felekezetének viszonyait, hogy az minden józan emberben megütközést vált ki. A magyar falu éltének olyan torzképe ez, amilyenre előtte még nem volt példa irodalmunkban. Ha ilyen lenne a helyzet, akkor a magyarság pár évtized alatt a pusztulás megérdemelt örvényébe hullana.

Paraszt-klasszicizmusunknak ezzel az elhajlásával szemben a munkás-ság írói már zártabb sorokban haladnak a tehetség kibontakozása felé. És itt elsősorban a legtehetségesebb munkásírón: Kassák Lajoson van a hangsúly. Az ő világa a gyártelepek izzó és füledt légköre, alakjai nehéz munkában robotolnak, akiket a telepek, ahol életüket töltik, végzetesen elhatároltak. Kassák társadalomképe munkásszemléletén keresztül vált egyre határozottabbá, egységesebbé. Kezdetben «regényszerű» munkáiban is aktivista beidegzettségre reagál, így *Angyalföldjével* még ehhez az irányzathoz kapcsolódik, de az *Egy ember életében* (I—VI.) már világnézetileg is tisztulni kezd. Mindjobban vonzódik az «elesettek ábrázolása felé», ha a *Munkanélküliek* sorsát szimbolizálja vagy *A telep* munkásainak életét rögzíti meg, mindenkor igyekszik alakjainak társadalmi helyzetét és környezetét is határozott vonásokkal rajzolni. Legutóbbi regényében, a rövidrefogott *Az utak ismeretlenek*ben már olyan művészi tud lenni, ami még az ő munkásságában sem fordult elő. Ez a kis regénye gazdag emberi érzésekkel teljes és a munkásság harcosszembeállításában is mintha türelmesebb lenne előbbi műveiben hangoztatott, ellenszenves osztálygyűlöletével szöges ellentétben. A társadalom rajza pasztellszerűen van bemutatva, csak itt-ott érezni benne, hogy cselekvénye magyar talajon mozog, de ezekkel az elmosódó színfoltokkal is megelőpően friss és újszerű képet tudott alkotni. Szimbolumában szépen érzékeltette az élet útjainak kiszámíthatatlanságát, de nem tud megnyugtatón hősenek beállításával, aki pillanatnyi szeszélyének áldozza föl feleségét és születendő gyermekének jövőjét. A munkásság és főleg a gyári munkásság válságos társadalmi helyzetének ma Kassák a legátfogóbb megszólaltatója. Mellette Tersánszky J. Jenő *Kakuk Marcija* már nem olyan határozott és egyénileg fölfogott jellemzés. Túlságosan nyers és egyoldalú. Tersánszky is az élet számkivetettjei, züllő figurái felé fordul, akiket a társadalomhoz semmi más nem köt, mint az a vékony fonál, hogy őket is «embereknek» nevezik. Ilyen alak Kakuk Marci, ez a mindent túlélő örök kamasz, akiben emberiség és gonoszság olyan jól megférnek. Éppen Kakuk Marci az az alakja legújabb prózáknak, aki összeköti az anyaország irodalmát a megszállt Erdély két kedves imosztorával: Szakállas *Ábellel* (Tamási Áron) és *Uz Bencével* (Nyíró József). Ezeknek a népiesből kihajtó népi szimbolumoknak az a társadalomrögzítő jelentőségük, hogy tőlünk távoluló testvéreinknek a helyzetét, szorongattatásait, a hatalom birtokosainak szellemes kijátszását jelképezik. A székely havasok pásztornépe jelenik meg előttünk ennek a két elbeszélőnek a művében és alkotásaikban ott él és lüktet az elnyomás alatt vergődő magyar gondolat. Ők is ennek a munkásosztályt képviselő szemléletnek a szemszögéből látják sajátos helyzetű világukat és ezt is örökítették meg.

A modern városszemléletnek vagy a polgári elem regényben való értékesítésének kétségtelenül Babits Mihály emelt a *Haláljait*ban legmaradandóbb irodalmi emléket. Ez a szélesen hömpölygő regényciklus első pillére a 90-es évek társadalmát jeleníti meg. Egy ember sorsában idézi föl a korszakot-

jelentő eseményeket és háttérül adja annak a világnak olyan szabályszerű és pontos környezet- és helyzetrajzát, mintha egy történetíró alapossága vezette volna az «ihlet» mesterét. Valóban ennek a regénynek van modern regényirodalmunkban legteljesebb társadalomszemlélete. A korszak ellentétességének belső forrongása az egymást érő nagy feszültségek, amelyek a társadalmi «rend» megbontásával fenyegetnek, sehohsem érvényesültek olyan összhangos társadalomképben, mint a *Halálfiain*ban. Babits újabban az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalomban* az utópisztikus regény társadalmát igyekezett a «jövőben» rekonstruálni nagy fantáziával, de nem elég meggyőzően. Ez az új «falanszter» világ még gyilkosabb és ridegebb a Madáchénál, mert az emberi lélek legnemesebb adományát öli ki: a becsületérzést. Ez a társadalom nem lehet rokonszenves, vagy kívánatos egy «eljövendő» idő számára, mert nemcsak az értelem öldöklő ésfénye vakítja el annak figuráit, hanem a gyűlölet is, amely ott tombol minden kor-jellemző alakjában. S valóban, ha Vörösmarty *Vérnásza* a legmegdöbbenőbb alkotása egész literatúránknak, akkor Babits *Elza pilótáját* méltán sorozhatjuk melléje. A modern polgárosodás, az új kultúra-fejlődés, a polgári «erények» és «hibák» előretörése jellemzi a *Halálfiain*t s mellette, mint ennek a kultúrának kitermelődése jelenik meg Kosztolányi Dezső *Esti Kornélja* is. Ebben a nem «regényes» ciklusban a már önmagára eszmélt pesti élet kerül megismerésítőjével, Kornéllal előtérbe. Ez a könyv a maga kedvesen «piessbürger-ellenességében» is a legpolgáribb irodalom finoman átértett és beleélt hajtása. Kis, jellemtelennek látszó jeleneteiben az élet színe a legfrissebb élmény erejével hat s a helyzetkép is, melynek rajzolásában az író csak úgy odavetőlegesen akar részt kérni, milyen hatásos és poentírozott. Szimbolum Esti Kornél is, mint modern regényeink majd minden jelentős hőse, akárcsak a *Halálfiainak* Imrusa. Kosztolányi finom stíluskészsége ebben a művében érte el leggazdagabb kivirágzását. A modern Pest városszemléletének vagy társadalomrajzának két írónk adta negatív legtalálhatóbb bemutatását: Zsolt Béla és Márai Sándor. Egyik sem vérbeli epikus, csak detailistái, annak a világnak, melynek megörökítésére vállalkoztak. Előbbi a mai polgári társadalom félszedségeit, kinövéseit, erkölcsi fogyatkozásait írja le krónikás módjára, de minden szenvtelenségre való törekvése ellenére is látszik, hogy maga az író rokonérzéssel viseltetik hősei iránt s azok hibáit inkább «mentgetően», mintsem ostromozva tünteti fel. Talán túlságosan is kéjeleg az erkölcsi fertőnek ezzel a semmibesevő festegetésével. Így *A királynő családjában* egy szépségkirálynő fokozatos züllését mutatja be faji miliójének keretében. Zsolt Béla mellett Márai regényírása művészibb: van mondanivalója és határozottan valami költői színezés látszatára törekszik. Ő is a mai élet túlsufolt lelki világából meríti a társadalmi rajz egyes vonásait, de tud olykor jellemzőt és értékeset is adni. Legújabbban *A szigetben* egy egyidejűleg bemutatott helyzetképbe sűrítve tárja elének korunk társadalmi rétegeződésének inkább «színes», mint tiszta képét.

A kisváros társadalmának életét sikerült a multban és a jelenben is regényíróinknak a legmegnyugtatóbban és a valóságunk legmegfelelőbben megoldani. A kisváros a maga izoláltságában mindig kedvelt területe volt a regényírói fantáziának. Mikszáth és Gárdonyi is ezeknek a rajzainak köszönhetik maradandó sikerüket. Mai íróink közül ebbe az «iskolába» sorozhatnánk Török Sándor legújabb *És azalatt itthon* regényét. Török kedvelt világa a kisváros és alakjai ennek az életnek kisebb-nagyobb képviselői: hősei vagy

elbukottjai. Nem mindennapi megfigyelőnek bizonyult s biztos felépítésű társadalomszinező tehetsége éppen a kis árnyalatok bemutatásában érvényesül. A kisebbségi sorba jutott erdélyi magyarság kispolgári társadalmának egyik legreálisabb szemű «fotografusa», aki minden írásában a szívnek olyan melegével halmozza el szerencsétlen hőseit, amilyenre mai irodalmunkból kevés esetet tudnánk felsorolni. Minden munkájában visszatér az ismerős erdélyi vidékekre és azoknak magárahagyatott alakjain keresztül szimbolizálja életüket és sorsukat. Ilyen *Az idegen város* kitűnő szemléletű rajza vagy említett legutóbbi regényének generációs változásokon át megörökített társadalomképe.

A kisváros életét bemutató írónak a társadalomlátása vezet el a dzsentrí-osztály ábrázolásán át, — mely szálak végeredményben itten és ennél összefonódnak — az arisztokracia rajzához. Valóban igaz az, hogy «leggyorsabban és legteljesebben az arisztokracia esett ki a művészi ábrázolás köréből» és ennek eredendő oka az, hogy éppen ennek az osztálynak az írói és életének rajzolói bizonyultak a legkevésbé művészeknek. Ezt az «irányt» fűzik a legerősebb szálak Herczeghez és mégis éppen ennek az «iskolának» az a legnagyobb fogyatkozása, hogy nem akadt Herczeg Ference. Követői üres külsőségeiben fogták meg a miliót, melyet rajzolnak és nem hatolnak le az «osztálykülönbségek» gyökeréig. Csathó Kálmán társadalomszemlélete kezdő műveinek erősen kispolgári környezetrajza után a felsőbb osztály bemutatásánál elsekélyesedett és bizonytalanná vált. *Maskarájában* egy főhercegi meszálliansz inkább burleszkszerű ábrázolását nyújtja, melyben a társadalmi határok, mint egy valószerűtlen meseországban szétfolynak és jellegzetességüket veszítik. Többnyire a megszokott miliórajzhoz ragaszkodik és mégcsak meg sem kíséreli a határozottabb «szemléletű» festést. Nem is tudja olyan erős vonásokkal mutatni be a magyar társadalomnak ezt a felsőbb rétegét, mint mestere, Herczeg.

A mai magyar társadalomnak még két jellegzetes megörökítőjéről kell megemlékezni, akiknek kétségtelenül feladatuk jutott koruk változatos társadalom-jellegét bemutatni: Zilahy Lajosról és Molnár Ferencről. Előbbi különösen a világháborús magyar társadalom határozott vonalvezetésű rajzával tűnt fel. Újabban a polgári és munkásosztály helyzetének is ügyes festőjévé vált. *A lélek kialszik* legérettebb prózai írása, melyben a mai Amerika életének nagyszerűen megfigyelt jellemzését nyújtja és csak itt-ott utal egy-egy egyéni impressziójával a magyar kisváros társadalmának újszempontú beállítására. Molnár Ferenc társadalomszemlélete a modern zsidóság helyzetének rajzolásában merül ki. *A zenélő angyalban* ugyan «keresztény» alakokkal dolgozik, de regényének miliója és erkölcsi «határozottsága» mind az ő kedvelt társadalmi rétegére utal. Ismeri ennek az «asszimilálódó» fajnak minden hibáját és jótulajdonságát, de az a társadalmi rajz, amelynek keretébe hőst elhelyezi «idealizált» s mégis ellenszenves, mert nem érezzük belőle a valóság elhihetőségét és az *igazi* átéltség élményszerű jellegét.

Kozocsa Sándor.

Az értelmetlenség pokolt jelent. Már pedig az élet szellemi ideálok nélkül értelmetlen.

KEYSERLING.